

ungefär den vi förtjänar. Om min plats i samhället alltför illa överensstämmer med vad jag är förtjänt av, så kan jag inte känna tillit till den kultur jag tillhör. En sådan tillit är nödvändig för en harmonisk självbild, eftersom min syn på mig själv till stor del konstitueras av min syn på mig själv som medlem av en viss kultur. Och utan en harmonisk självbild, ingen självrespekt.

Visserligen kan, enligt detta tredje förslag, fördelning efter förtjänst fordra just stora samhällsförändringar och därmed komma i konflikt med konservatism. Avvägningsproblem uppstår då. Men detta hindrar inte att den konservative, enligt förslaget, har ett gott skäl att förfäktas läran om förtjänst, nämligen att läran genereras ur samma källa som konservatismen genereras från: en viss syn på individens identitet och självrespekt.

SLUTORD

I likhet med de flesta av denne vidunderligt produktive författares debattböcker, så tycks *Konservatism* i hög grad vara ett resultat av ett klippande och klistrandande av resonemang som Tännsjö fört i andra sammanhang. Jag hade föredragit att han tagit upp litet färre ämnen och i gengäld fördjupat dessa. T.ex. borde han ha gått närmare in på förhållandet mellan den konservatism han själv diskuterar och andra, mer traditionella former av konservatism. I synnerhet den människosyn, som många konservativa tycks omfatta och fästa stor vikt vid, borde ha kommit mer i fokus; då Tännsjö uttalar sig så pass föga ingående om den frågan, tror jag att de flesta konservativa läsare kommer att avfärda boken som alltför ytlig. Tännsjö försitter därför chansen att väcka en inomkonservativ debatt.

JENS JOHANSSON

Dolda principer. Kultur och litteraturteoretiska studier

Torsten Pettersson. Studentlitteratur 2002. 216 s. ISBN 91-44-04170-5

Petterssons övergripande tema är att humanvetenskap i allmänhet och litteraturtolkning i synnerhet styrs av vissa principer som på en gång definierar verksamheten och utgör värderingskriterier. Det är alltså fråga om principer som både är regulativa och konstitutiva, som man brukar säga. Principerna är emellertid dolda, även för de som arbetar under och enligt dem. Det är här Pettersson kommer in. Hans bok syftar till att tydliggöra vissa av de principerna; till "att på ett antal av den västerländska kulturens delområden frilägga dolda, delvis omedvetna principer som

bidrar till vår konstitution och kompetens som kulturvarelser". De delområden det rör sig om är: humanvetenskapen i stort, tolkningsteori i allmänhet, litteraturtolkning i synnerhet, tolkning av icke-föreställande konst, reception av dokumentärromaner, tolkning av tråkig och motbjudande litteratur, litterär realism och den historiska romanens gåtfulla blomstring. Dessa områden diskuteras i nio fristående texter.

De första texterna behandlar de mest filosofiska frågeställningarna och är därmed av störst intresse för denna tidskrifts läsare. De behandlar humanvetenskapens "dolda principer", tolkningsbegreppet samt tolkning av litterära texter i allmänhet. De övriga essäerna, som behandlar mer specifika områden inom litteraturvetenskapen är nog så intressanta, och jag rekommenderar den intresserade gå till själva verket. I det följande ska jag uppehålla mig vid de mer filosofiska texterna.

HUMANVETENSKAPENS PRINCIPER

Pettersson hävdar att humanvetenskaplig verksamhet lyder under principer som premierar det väsentliga, välunderbyggda, innovativa, svåruppnåeliga, väl pålästa och sammanhängande framför det oväsentliga, illa underbyggda, lättköpta, illa pålästa och osammanhängande. Jag kan inte riktigt få mig att gå med på att sådana principer är dolda. Tvärtom utgör de väl en del av humanioras officiella självbild. Eller så är jag ovanligt insiktsfull. Men Pettersson kanske inte riktigt menar att de är dolda, utan bara att de "expliceras sällan i sin helhet". Frågan är då om Pettersson ger tillfredsställande explikationer av dem. Han säger att det är "principer som humanistisk forskning [...] försöker följa". Men forskning består ju av olika beståndsdelar: forskare, presentationer av resultat och själva forskningsarbetet. Det är uppenbart att principerna antydde ovan fördelar sig över dessa olika aspekter av forskning. Till exempel är väl sammanhang något som man bör sträva efter i presentation av resultat, medan det är ganska likgiltigt om själva forskaren eller arbetet är sammanhängande. Pettersson gör inga försök att systematiskt analysera principerna i detta avseende, något som utan tvekan kunde bidragit till hans upplysningsprojekt. Dessutom uppstår många frågor kring hur principerna bör tolkas i andra avseenden. Pettersson är ganska kortfattad, vilket är en dygd i sig, så det vore orättvist att kräva allt för fylliga klagöranden, men det är förvirrande att han säger att "forskning som utgår från föreställningar som vetenskapssamhället förkastar" fallerar vad gäller väsentlighetsprincipen. Är det inte i stället så att man här anar ett brott mot ytterligare en princip: kravet på koherens med andra teorier. Och när tolkningen av en princip är oklar följer oklarhet vad gäller principens relation till de övriga principerna. Koherens med övriga teorier verkar ju vara en viktig aspekt av att

vara välgrundad och dessutom förutsätter det att det i princip är möjligt att framställa resultaten på ett sammanhängande sätt. Av dessa skäl får man nog säga att Pettersson inte lyckas om hans uppsåt var att tillhandahålla tillfredställande explikationer av principer som styr humanistisk forskning.

Förutom de just diskuterade principerna resonerar också Pettersson kring vilken världsbild de förutsätter, vilka ”premissor som forskningsprinciperna tycks bygga på”. Principerna bygger enligt Pettersson på tanken att vetenskapen är beskrivande snarare än att vara skapande (referenspremissen), att rationell argumentation är en väg till kunskap om världen (kongruenspremissen) samt att världen ”uppfattas som i någon mån inkoherent” (inkoherenspremissen). När det gäller referenspremissen undrar jag vad i Petterssons principer som förutsätter den. Inget tycks det. Principer som brukar anföras i sådana sammanhang saknas i Petterssons lista: empirisk adekvans eller möjligen sanningsnärhet. Kongruenspremissen förklaras som att ”den mänskliga hjärnans eller åtminstone den västerländska logikens funktionssätt [...] motsvarar världens struktur.” Det är oklart vad denna princip säger närmare bestämt, men Pettersson skriver att den är

ett särskilt centralt antagande inom humanvetenskaperna. Till skillnad från de experimentella vetenskaperna framlockar de i sin verksamhet inte direkta ’svar’ i verklighetens funktionssätt. I stället bekräftas deras resultat i bästa fall i andra hjärnor, då forskarkolleger prövar argumentationen mot materialet och mot sin egen uppfattning om hållbart tänkande.

Här har jag svårt att hänga med. Är kongruenspremissen särskilt central därför att den verkar ha svagare grund inom humaniora? Den kanske överraskande inkoherenspremissen och försvaret för den är också värd en kommentar. Pettersson menar att om det finns områden som inte kan greppas av det mänskliga förnuftet och dess vetenskaper, något som en vetenskapsidkare kan acceptera, så följer att världen är inkoherent, ty om den vore ”homogen” och till någon del otillgänglig för kunskap så skulle den vara helt otillgänglig för kunskap, vilket den rådande vetenskapssynen inte antar. Men det som följer är väl endast att en del bitar av rumtiden har andra egenskaper än andra bitar, och det är ju inte inkoherens i någon mer kvalificerad mening, det innebär ju bara att världen inte är homogen i Parmenides mening. Men det är ju i sin tur något som den moderna humanvetenskapens principer antagligen förutsätter.

TOLKNINGSBEGREPPET OCH LITTERÄR TOLKNING

Pettersson skiljer mellan tre olika tolkningstyper. (T₁) Meningsklargörande av "tänkande varelsers verksamhet eller av resultaten av en sådan verksamhet", (T₂) klagörande tolkningar av sådant som styrs av "oinskränkta lagar" och (T₃) performativa tolkningar, uppföranden av musikstycken och dylikt. Det är tolkningar av typen T₁ som är av intresse för Pettersson. Han tror att T₁-tolkningar alltid är "partiella, villkorliga, lösliga och att slutgiltig bekräftelse inte går att få ens i princip". Skälet är att det mänskliga medvetandet, i kontrast till exempelvis fysiska objekt, inte styrs av oinskränkta lagar. Men hur vet han det? Och kan man verkligen på basis av reflektion över tolkningsbegreppet avgöra att människans medvetande inte är fysiskt till sin natur. Det verkar lättvindigt. Dessutom kan invändningar förväntas från alla anomala monister, det vill säga de som i Donald Davidsons efterföljd tror att mentala processer är identiska med fysiska processer, men att det inte finns strikta lagar som förbinder mentala processer med fysiska processer. Hur som helst hänger denna villkorlighet hos tolkningar väl ihop med Petterssons tankar om hur tolkning av litterära verk bäst ska förstås.

Pettersson placerar sin lära om litterär tolkning mellan två enligt honom oacceptabla ytterligheter. "Monism" är den ena ytterligheten. Den hävdar att det för varje litterärt verk finns endast en korrekt och heltäckande tolkning. (Korrekta partiella tolkningar kan utan motsägelser fogas samman till mer täckande tolkningar.) Detta stämmer alltför illa med det faktum att motstridiga väl underbyggda tolkningar av ett och samma verk är så vanligt förekommande. "Konstruktivism" är den andra ytterligheten. Enligt den idén tolkar inte litteraturvetare litteratur, de skapar litteratur. Det är inte så klart hur detta närmare bestämt ska förstås, men grundtanken är att det inte finns några verk utan endast tolkningar (av verk, vill man tillägga, men det är ju i sammanhanget inte tillåtet). Denna kreationistiska idé om litteraturtolkning avfärdar Pettersson med det rimliga argumentet att den är i konflikt med att texter inte kan tolkas hur som helst, att texter kan bjuda motstånd mot tolkningar. Konstruktivismen är också svår att förena med den vanliga idén att varje tolkning har en speciell anknytning till något speciellt verk. En tolkning av Othello skiljer sig från en tolkning av Hamlet i det att de är tolkningsrelaterade till olika texter. Mellan dessa oattraktiva ändpunkter på skalan mellan "anything goes" och "endast ett svar är riktigt" finner man Petterssons egen teori om tolkningar som klarlägganden av "implikationer" hos texter. Texter implicerar sådant som inte explicit framgå av dem, och goda tolkningar klarlägger sådana implikationer. Förra gången jag recenserade en bok av

Pettersson (*FT* nr 3 1989) beklagade jag mig över att han inte särskilt utförligt redogjorde för denna implikationsrelation. Trots att anledning finns ska jag inte upprepa denna klagan här. Grundidén, hur den än närmare bestämt ska förstås, framstår nämligen, nu som för 13 år sedan, tilltalande och rimlig. Kanske kan den illustreras med den välkända ank-haren. Litterära texter är som ank-harar enligt Petterssons teori. Påståendet att det är en hare är en tolkning, att det är en anka en annan. Båda tolkningarna tillskriver speciella roller till bitar av bilden, ”där är ett öra”, och så vidare. Både ank-tolkningen och har-tolkningen sammanfogar dessa partiella tolkningar till konsistenta helhetstolkningar som ger varje bit av bilden en begriplig roll. Med Petterssons språkbruk kan vi säga att den ursprungliga, otolkade bilden implicerar både har-tolkningen och ank-tolkningen. Att så är fallet visas av att de båda är internt koherenta och täckande. Men de kan inte sammanföras i en övergripande tolkning: ankan utesluter haren och tvärt om. På samma sätt kan vi tolka Othello så att Jagos fru, Emilia, verkligen har bedragit Jago med Othello eller så att detta inte sant, utan endast något som Jago tror på grund av falska rykten eller som resultatet av ett rent hat mot Othello vilket Jago låter underblåsas av ett rykte om otrohet som han själv inte på allvar tror på. Beroende av hur vi tolkar andra delar verket, kan vi alltså se Jagos förödande planer som resultatet av en sann åsikt och sakligt välgrundat hämndbegär eller som resultatet av en falsk åsikt orsakad av överdriven misstänksamhet eller som resultatet av irrationellt hat. (Alla dessa tolkningsmöjligheter är underkastade semantiska, psykologiska och andra bakgrundsvillkor av common sense-typ.) Dessa tolkningar kan inte sammanföras i en mer täckande tolkning av verket, men de är alla ”implikationer” hos det. Pettersson drar slutsatsen att hans teori kan tillåta ”både p och icke-p att vara korrekta tolkningsutsagor”.

Tolkningar enligt Petterssons teori är relativiserade till sina egna kon-texter. Det är bara relativt att en viss bit av ank-haren tolkas som ett öra som en annan kan tolkas som en nos. På samma sätt är det endast relativt vissa partiella tolkningar av andra delar av Othello som rent-hat-tolkningen är rimlig och relativt andra partiella tolkningar verkligt-bedragen-hämndbegär-tolkningen är rimlig. Så vad vi får är inte riktigt att p och icke-p båda är korrekta, vilket vore stötande för varje vän av motsägelselagen, utan i stället något i stil med ”p är rimligt givet K och icke-p är rimligt givet L”, där ”K” och ”L” är de partiella tolkningarnas kon-texter. Själva ”böjligheten” (Petterssons egen term) hos texttolkandet hänger på att texten inte ger några övriga verktyg för att välja mellan K och L än de implikationsmönster de tillåter och utesluter. Om Pettersson själv vill tolka sin teori så att den sanktionerar att p och icke-p båda kan

vara sanna är oklart, men han behöver alltså inte göra det om han inte vill.

Detta framstår som ganska rimligt, men några frågor kan man ändå fundera över. Hur isolerar man tolkningskontexter från varandra; hur kan vi så att säga legitimt bortse från de alternativa tolkningskontexterna? Det är klart att när vi har fastnat för ank-tolkningen så faller alla bildens bitar på plats. Men vi vet att alla bitar också skulle falla på plats om vi fastnade för har-tolkningen i stället. Hur förhåller sig då påståendet att allt också kan fogas samman till en bild av en hare till tolkningen av bilden som anka? Det motsäger ju inte ank-tolkningen, men verkar göra den mindre välgrundad. Det är som om två oförenliga hypoteser kan förklara vissa observationer lika bra. Vi har ju då svagare skäl att acceptera var och en av dem, än om endast en förklarande hypotes var för handen. Kort sagt: förekomsten av rimliga men oförenliga alternativ försvagar tolkningars anspråk på rimlighet. Hur Pettersson ser på detta framgår inte. Detta tror jag hänger samman med en annan sak som Pettersson fäster lite vikt vid, nämligen värderingars roll i litteraturtolkning. På ett ställe undrar han om en viss sorts tolkning verkligen är nödvändig för en "fullödlig konstupplevelse". Det kanske antyder att möjliggörandet av fullödiga konstupplevelser är en central uppgift för uttolkare, kanske till och med en "dold princip", men någon explicit diskussion av detta finns alltså inte. Ta Othello som exempel. Betrakta tolkningen enligt vilken Jago förstås som en person som felaktigt tror sig ha blivit bedragen av Emilia och Othello och som därför "tar hämnd" på Othello genom att hos Othello inplantera en likaledes felaktig föreställning om att han i sin tur har blivit bedragen av Desdemona. Denna föreställning får slutligen den koleriska Othello att mörda Desdemona. Det är uppenbart att denna tolkning ger en "fullödigare konstupplevelse" än de andra nämnda tolkningarna, eller hur? Detta i sin tur verkar hänga samman med koherens och symmetri på ett psykologiskt-moraliskt plan. Kvalitet hos tolkningar kanske i enlighet med detta exempel är en viktig aspekt av den sorts koherens som skiljer goda från dåliga tolkningar. I så fall vore det angeläget för Pettersson att expandera sin teori om implikationer till att hantera litterära värderingsfrågor.

Petterssons prosa är inte alltid lustframkallande, men vad är det. I gengäld uttrycker han ett robust, men inte för den sakens skull grovt, förnuft. Och detta är tilltalande inom en bransch som ofta uppvisar mer av fascination för fantastiska teorier än av vilja att klargöra och pröva.

BJÖRN ERIKSSON